

Özet

Türk edebiyatının meşhur isimlerinden Cevrî İbrahim Çelebi'nin kaleme aldığı *Hall-i Tahkîkât*, *Mesnevî* şerhleri arasında manzum şerh olma özelliğine sahip değerli bir eserdir. 17. yüzyılda yazılan bu eser, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinin ilk on sekiz beyti ile yine *Mesnevî*'den seçilen kırk beytin şerhini ihtiva etmektedir. Dolayısıyla edebiyatımızda bu şerh hem Cevrî gibi büyük bir şair tarafından *Mesnevî*'yi tercüme ve şerh etme geleneğinin devam ettirilmesi hem de sonraki şerh veya tercümeler için bir yöntem olması bakımından önem arz etmektedir.

Güzel yazı yazmada maharetli olan ve *Mesnevî*'yi defalarca istinsah eden şair Cevrî'nin, *Mesnevî*'nin altı cildinden seçerek oluşturduğu *Hall-i Tahkîkât*'ının incelendiği bu kitap bölümünde, şair Cevrî İbrahim Çelebi hakkında kısa bilgiler verilmiş ve ardından *Mesnevî*'den seçilmiş beyitlerle oluşturulan eserler arasına giren *Hall-i Tahkîkât*'ın tanıtımı ile incelemesi yapılmıştır. İnceleme kısmında eserin bölümleri, şerh metodu ve içerik özellikleri gibi bilgilere yer verilmiştir.

Cevrî and His Commentary on Mathnawi Named Hall-i Tahkikat

Abstract

“Hall-i Tahkîkât” written by the renowned figure of Turkish literature, Cevrî İbrahim Çelebi, is a valuable work with the distinctive feature of being a poetic commentary among the explanations of the Mathnawi. This work, composed in the 17th century, includes the commentary of the first eighteen couplets and forty selected couplets from Rumi's Mathnawi. Therefore, in our literature, this commentary is significant both for continuing the tradition of translating and commenting on the Mathnawi, as done by great poet Cevrî, and for serving as a method for future commentaries or translations.

In this book section that examines “Hall-i Tahkîkât”, created by the skillful writer Cevrî by selecting from the six volumes of the Mathnawi and who had

* Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, selmankaradag@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8732-235X

transcribed the Mathnawi multiple times, brief information about the poet Cevrî İbrahim Çelebi is provided. Following that, the introduction and analysis of “Hall-i Tahkîkât” which fits among the works from selected couplets from the Mathnawi, are presented. In the analysis section, information about the sections of the work, the commentary method and content features are included.

Giriş

Anadolu kapılarının Türklere açılmasının ardından Anadolu’nun Türk yurdu hâline gelmesi ve daha da önemlisi Müslümanların yaşayacağı huzurlu bir ortama dönüşmesinin önemli bir parçası da Anadolu’ya gelmiş ve yaşantılarıyla âdeta Anadolu Müslümanlığını ortaya çıkarmış erenlere aittir. Anadolu insanının sadece dinî-tasavvufî değil aynı zamanda sosyoekonomik yönüyle de günümüze kadar ulaşan temel dinamiklerinin oluşmasında zemin teşkil eden bu şahıslardan biri de hiç şüphesiz ki Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî’dir.

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî’nin, asırlardır tüm dünyada isminin zikredilmesini sağlayan ve birçok edebiyatta da ana kaynaklar arasında sayılan *Mesnevî*’si, onun -diğer eserleriyle de beraber- adının gelecekte de aynı şekilde anılacağını göstermektedir. *Mesnevî* üzerine yapılan yeni araştırmalar, incelemeler, ortaya koyulan eser ve çalışmalar bunun en önemli delilleri arasındadır. Dolayısıyla *Mesnevî*, geçmişle geleceği buluşturması, geleceğe yön veren evrensel bir eser olması yönüyle, Hz. Mevlâna ve *Mesnevî* hakkında her dönemde yapılan yeni ilmî çalışmalar, onun bir sonraki çağa aktarılmasını sağlayacaktır.

Edebiyatımızdaki tercüme ve şerh geleneğine bakıldığında, asırlardır özellikle Arap ve Fars edebiyatının edebî nitelikteki eserlerinin yanında dinî-tasavvufî eserlerinin de şerh edildiği veya tercümesinin yapıldığı görülür. Bu özgün eserlerin de birçoğunda kaynağın tamamı ele alınırken belli bir çoğunluğunda da bir bölümün, bir veya birkaç cildin, belli kısımların veya seçilmiş parçaların tercüme ve şerhinin yapıldığı bilinmektedir.

Yöntemin değişik olmasının yanında şerh edilen eserlerin de ele alınmasında farklılıkların olduğu bilinmektedir. Divanlar, kasideler, Esmâ-yı Hüsnâ şerhleri, *Kurân-ı Kerîm*’den farklı sûrelerin şerhleri, kırk hadis şerhleri, *Bostân* ve *Gülîstân* şerhleri, *Mesnevî* şerhleri pendnâme şerhleri, Arapça belâgat eserleri ve özetlerinin şerhleri, manzum sözlük şerhleri bunlara örnek olan eserlerdendir (Gümüş, 2007: 233).

Bu eserlerden olan *Mesnevî* de hem aslının Farsça olması hem de içerisinde dinî-tasavvufî, ahlakî, edebî, ilmi ve kültürel anlamda her özellikte bilgi ve belgeyi barındırması hasebiyle her konumdaki insanın onu anlaması ve anlatabilmesi için asırlardır çok farklı şekilde ele alınarak tercüme veya şerhi yapılan ve hâlen de ortaya çıkarılmamış yönleri olan bir eserdir. Asırlardır yapılan tercüme, şerh ve incelemelerle, ortaya koyulan yeni ve özgün eserlerle, *Mesnevî*'deki mânâ derinliği ve incelik, dolayısıyla da Hz. Mevlâna'nın söylemek istediklerinin daha çok insana ulaştırılması amaçlanmıştır.

Özellikle Mevlâna'nın *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti, Hz. Mevlâna'nın düşünce yapısını, mânâ âlemindeki derinliğini, edebiyattaki incelik ve maharetini ortaya koyan, ciltler dolusu kitaplara eş olan gizemli bir hazinedir. Bu yüzden *Mesnevî*'nin Fâtihâ'sı olarak bilinen ve Mevlevilerce 'Nezr-i Mevlâna' olarak kabul edilen girişteki bu on sekiz beyit, asırlar boyunca gerek beyit ve mısra olarak gerekse de kelime ve harf olarak tek tek irdelenmiş ve içerisindeki sırları ortaya koymaya çalışılmıştır.

İşte *Mesnevî*'nin, Hz. Mevlâna'nın bizzat yazdığı ilk on sekiz beyti ile bütünündeki bu derinliğin, hem daha çok kitlelere ulaştırılması hem de yanlış ifade ve söylemleri ortadan kaldıracak şekilde anlamlandırılıp anlatılması için ortaya koyulan şerhlerden biri de güzel yazıdaki mahareti ile defalarca kez *Mesnevî*'yi istinsah etmiş olan Cevrî İbrahim Çelebi'ye ait *Hall-i Tahkikât* isimli seçme beyitlerden oluşan şerhtir. *Mesnevî*'nin tamamına, bir veya birkaç cildine, yahut da ilk on sekiz beytine yapılan diğer şerhler kadar değerli olan bu şerhin en belirgin özelliği ise manzum olarak kaleme alınmasıdır.

Buraya kadar yapılan kısa girişten sonra müellifin hayatı ve *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti ile altı cildinden seçilen kırk beytin açıklamasını ihtiva eden bu şerhin incelemesi; eserin tanıtımı, yazılış amacı ve şerh metodu gibi başlıklarla ve verilen beyit örnekleri ile aşağıda detaylı şekilde yapılmıştır.

1. Cevrî

Kaynaklarda doğum tarihi hakkında kesin bilgi verilmeyen Cevrî, Cevrî Çelebi ve Cevrî Dede gibi isimlerle anılan şairin asıl adı İbrahim'dir. H 1039 / M 1629'da reisületibbâ olan Emir Çelebi için istinsah ettiği bir *Mesnevî* nüshasının sonuna düşürdüğü tarih mısraının gösterdiği H 1029 / M 1619 yılında yirmi, yirmi beş yaşında olduğu düşünülürse H 1004-1009 / M 1595 -1600 yılları arasında doğduğunu söylemek mümkündür (Ayan, 1993: 460).

Kendisi hakkındaki birçok bilgiye tezkirelerden ulaşılan şairin “*Nâmu İbrâhimdür. Mahmiyye-i İstânbûl’dan zuhûr itmişdür*” (Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 137) ve “*Beyne’l-irfân zebân-ı tâze ile eş’ârı lî-hem-tâyâ âgâze iden İstânbûli İbrâhîm Çelebi’dür.*” Perveriş-i gofte-i zebân-ı tâze olup emti’a-yı eş’âr-ı dil-pezîri bî-endâzedür. Kasâid ü gazeliyâtı selîs ü dil-güşâ ve tercî-i bendleri hod birbirinden a’lâdur. Hakkâ ki, ‘arûs-ı ma’ânîye bu mertebe zîb ü zînet virmek dâd-ı Hudâdur” (Zehr-i Mârzade Rıza, 2017: 81) mısralarındaki bilgilere göre asıl adı İbrahim’dir ve İstanbulludur. Gençliğinde iyi denecek derecede bir tahsil gördüğü bilinmektedir. Şiirlerindeki tazeliğin ve hoşluğun paha biçilemez olduğu, kaside ve gazellerinin son derece ferahlatıcı bir etkisinin olduğu ve bu kadar özelliğin bir arada olmasının sadece Allah vergisi olabileceği de tezkire sahipleri tarafından belirtilen özellikleri arasındadır.

İstanbul ve çevresinde maharetli bir şair olarak tanındığı ve kâtiplik yaparak geçimini sağladığı bilgileri de şairin hayatı hakkındaki diğer ayrıntılardır. Ayrıca güzel yazı yazmadaki mahareti hasebiyle geçimini yazdığı ve istinsah ettiği yazılardan sağlayan Cevrî, bu yeteneğinden dolayı da çevresi tarafından birçok övgüye mazhar olmuştur. Cevrî için “*Şâ’ir-i mezbûr ol ‘asrın fesâhat u belâgat ile meşhûr olan şâ’ir-i şîrîn-makâlinden müretteb ü mükemmel Divân-ı belâgat-unvânı vardır*” (Mustafa Safâyî Efendi, 2005: 137) diyen Safâyî ve “... *hususen ma’ârif-i âliyye ve ulûm-ı mütevâliyyede tahsîl-i istisnâ ve hatt-ı ta’likda mâlik-i yed-i tûlâ olmagla...*” (Esrâr Dede, 200: 112) diyen Esrar Dede de onun, döneminde üst düzey ve özel bir ilim tahsil ettiğini, güzel yazıda maharetli olduğunu, güzel, açık ve şirin sözlerle oluşturduğu tertibli ve değerli bir divân sahibi olarak tanındığını belirtmişlerdir.

Galata Mevlevihanesi şeyhi İsmâil Ankaravî’nin sohbetlerinde bulunan, Yenikapı ve Beşiktaş Mevlevihanelerine uzun müddet devam eden Cevrî’nin, bir süre Divân-ı Hümâyûn kâtipliği yaptığı ve istifa ettiği de yine kaynaklarda yer alan bilgilerdendir (Ayan, 1993: 460). Geçimini yazılarından sağlayan Cevrî, Yenikapı Mevlevihanesinde Abdî-i Mevlevî adlı bir hattattan hat dersleri almıştır (Ayan, 1981: 4-5).

Kaynaklardaki bilgilere göre Cevrî Çelebi, H 1065 / M 1654 tarihinde yine İstanbul’da vefat etmiştir. Cenazesi Reîsülküttâb Sarı Abdullah Efendi ve çevresindekiler tarafından Eğrikapı Savaklar’daki Cemâleddîn Uşşâkî Tekkesi civarına defnedilmiştir (Güleç, 2008: 198).

Cevrî’nin, içerisinde şiirlerini ihtiva eden *Divân*’ı, Selâhaddin Yazıcı’nın H 811 / M 1408’de kaleme aldığı *Şemsiyye*’sinden mülhem *Melhame*’si, Şükrî-i

Bitlisî'nin yazdığı aynı isimli mesnevinin yeniden telif edilmiş şekli olan *Selimnâme* isimli kasidesi, Hakânî'nin *Hilye*'sinin etkisi neticesinde kaleme alınmış *Hilye-i Çihâr-yâr-ı Güzîn*'i, ayların özelliklerinden bahseden *Nazm-ı Niyâz* isimli yaklaşık 200 beyitlik mesnevisi, Yûsuf Sîneçâk Dede'nin *Cezîre-i Mesnevî* isimli eserinin şerhi olan *Aynü'l-Füyûz*'u ve yazımıza konu olan *Mesnevî*'den seçilen beyitlerin manzum şerhini ihtiva eden *Hall-i Tahkikât* gibi manzum eserleri vardır.

2. Hall-i Tahkikât

Hall-i Tahkikât, Hz. Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinin ilk on sekiz beyti ile yine *Mesnevî*'den seçilmiş kırk beyte, *Mesnevî* vezni (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün) ile terhib-i bend tarzında yazılmış Türkçe manzum şerhtir. Seçilen her bir beyit, beş beyit şeklinde şerh edilmiştir. İlk on sekiz beyit dâhil, seçilmiş 58 Farsça *Mesnevî* beyti ile toplamda 415 beyitten oluşan şerhin 61 beyti giriş bölümlerine, 6 beyti ise eserin sonundaki tarih bölümüne ayrılmıştır. Dolayısıyla şerhin asıl kısmı 290 beyitten müteşekkildir. Sofu Mehmed Paşa'ya (ö. 1649) ithaf edilen eserin ismindeki ebced hesabı ile verilen tarihe göre eser, 1647 yılında telif edilmiştir.

Bölüm başlıklarının da *Mesnevî* vezniyle yazıldığı görülen eserin 61 beyitlik giriş kısmındaki;

İlk 8 beyit, *Zikr-i Tevhîd-i Hudâ 'Azze ve Cell* başlığı ile Tevhîd,

9 beyit, *Na't-i Şâhenşâh-ı Sadr-ı Istifâ* başlığı ile Na't,

8 beyit, *Der-medîh-i Çâr-yâr-i bâ-safâ* başlığı ile Dört Halifeye Medhiye,

14 beyit, *Der-beyân-ı İntihâb-ı Mesnevî* başlığı ile Sebeb-i Telif,

14 beyit, *Der-senâ-yı Âsâf-ı Sâhib-reşâd* başlığı ile Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'ya Övgü,

8 beyit, *Der-temennâ-yı Kabûl-i İ'tizâr* başlığı ile Özür bölümlerini oluşturmaktadır.

Bu bölümlerden de görüleceği üzere Cevrî, eserini oluştururken gelenekteki yöneme uymuş ve bir eserin başında olması gereken bölümleri manzum olarak şerhine eklemiştir.

Yukarıdaki bölümlerin ardından "*Bişnevîd in dâd-hâ-yı cân zi-ten*" başlığı ile *Mesnevî*'nin ilk son sekiz beytinin birinci beytine yazılan beş beyitlik şerh ile asıl metne giriş yapılmıştır. On sekiz beytin beşer beyitlik şerhinden sonra ise

Mesnevî'nin tamamından seçilen kırk beytin şerhi “*İftitâh-ı Şerh-i Ebyât-ı Güzîn*” başlığı altında verilmiş ve sonrasında gelen altı beyitlik “*Der-beyân-ı Nâm u Târîh-i Kitâb*” isimli tarih kısmıyla eser tamamlanmıştır.

2.1. Eserin Adı, Tarihi ve Muhtevası

Şerhini, yazdığı dönemlerde baş defterdarlıktan azledilen Sofu Mehmed Paşa'ya (ö. 1649) ithaf eden Cevrî İbrâhim Çelebi, eserin sonunda bulunan altı beyitlik “*Der-beyân-ı Nâm u Târîh-i Kitâb*” isimli kısımda bu eşsiz şerhin kısa ve öz olarak hazırlanmasının uygun olduğunu belirtir. Şerhin, her ne kadar muhtasar olarak ortaya koyulsa da içerik ve mânâ bakımından son derece ayrıntı içerdiğini de anlatan Cevrî, esasında *Mesnevî* gibi zor bir metnin şerhini özet bir şekilde hazırladığını ve *Mesnevî* okuyup anlamak isteyenler için uzun açıklamaların aklı karıştırdığını, bu durumdan kaçındığını ve bu nedenle de özet olarak kaleme aldığı şerhin isminin de “*Hall-i Tahkikât*” olduğunu şöyle anlatır:

Gerçi mücmeldir bu şerh-i bî-misâl

Lîk metninde mufassaldır me'âl

Metni bir müşkil zebândır fi'l-mesel

İtdi şerhim anı icmâl üzre hall

Tâlîbe tafsîlden irmez safâ

Nakd-i mazmûn kalbine virmez gınâ

Eyler akvâl-i kesîre 'aklı deng

Fark olunmaz lezzet-i şehd ü şereng

Ben dahı ol hâlden kıldım hazer

Eyledim nakl u beyânı muhtasar

Buldı bu manzûme-i hikmet nizâm

Hall-i tahkikât ile târîh ü nâm

Yukarıda verilen son beyitten de görüldüğü üzere Cevrî, eserinin ismini beyan ederken aynı zamanda ebced hesabı ile de eserinin yazılış tarihi olan H 1057 / M 1647 tarihini okuyucuyla paylaşmaktadır.

2.2. Yazılış Amacı, Mahiyeti ve Şerh Metodu

Bugün dahi pek çok kütüphanedeki birçok eserin müstensihisi olan ve *Mesnevî* gibi hacimli bir eseri de defalarca kez istinsah eden Cevrî, şerhini yazmadaki sebepleri açıklarken hem gece gündüz bulunduğu Mevlevî dergâhlarından aldığı *Mesnevî* derslerinin hem de birçok kez istinsah ettiği *Mesnevî*’den aldığı notların bu eseri oluşturmada etkili olduğunu belirtmektedir. Cevrî, bahsi geçen “*Der-beyân-ı İntihâb-ı Mesnevî*” başlıklı sebab-i telif bölümünde şerhinin yazılış sebebini, içeriğini ve kullandığı yöntemi şu sözlerle ifade etmektedir:

Mesnevîden ders alup subh u mesâ

Nutk-ı Mollâ rûhuma oldu gıdâ

Sâ'id-i ikdam-ı teşmîr eyledim

Nüşhasın beş def'a tahrîr eyledim

Âhir ol deryâdan oldum behre-ver

Kim çıkardım bir nice sâfi güher

Ya'ni idrâkimce itdim intihâb

Şeş sahâ'ifden çihil beyt müstetâb

Oldı her bir beyt gûyâ bir zebân

Eyler isti'dâdı insânı beyân

Rabtına itdim kemâl-i ihtimâm

Her biri beş beyt ile buldı nizâm

Oldı tab'um çün bu kâra mühtedî

Gûşuma bir özge ma'nâ söyledi

Didi eyle şerh-i mazmûnın rakam
Evvelinden on sekiz beytin de hem

Cân lisânından vücûda kıl hitâb
Beyt-i Mevlâna ana olsun cevâb

Tâ ana dîbâce-yi zîbâ ola
Hem suhan mümtâz ü müstesnâ ola

Fi'l-hakîka buldı tab'ın nutk-ı cân
Eyledim anı bu vech üzre beyân

Oldı bu manzûme-i 'ârif-pesend
Tarz-ı bî-mânend ile terkîb-i bend

Bir celîlü'l-kadre itdim anı arz
Kim senâsı olmuş ehl-i hâle farz

Kıymetin oldur bilen bu cevherin
Hâtr-ı fihristidir ol defterin

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere birçok kez *Mesnevî*'yi istinsah eden Cevrî, aynı zamanda farklı ortamlarda da gece gündüz katıldığı sohbetler vasıtasıyla kendisinde bu şerhi yazma cesaretini görmüştür. *Mesnevî*'nin altı cildinden kendince derleyip topladığı bu güzel beyitlerin her biri ona göre sanki birer kelime gibidir. Bu kelimeler ise insana ait bütün vasıfların ve yeteneğin sanki açıklamasıdır. *Mesnevî* beyitlerine yapılan beşer beyitlik bu açıklamaların dizilişine son derece önem gösterdiğini de belirten şârih, kendi açıklamasından sonra da bunlara cevap mahiyetinde seçtiği *Mesnevî* beytini vasıta beyit olarak vermiştir. Kendi ifadesinde de belirttiği şekliyle eserinin ilk bölümünde *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytine yer vermiş, ikinci kısmında ise seçtiği kırk beyti yorumlamıştır. Bu bölümde seçilen beyitlerde *Mesnevî* sıralaması gözetilmemiştir. Şerhin bu kısmı *Mesnevî*'nin ikinci cildinin 275. beytiyle devam etmektedir.

Eserde, ilk on sekiz beyit şerhinden sonra gelen ve Cevrî'nin, *Mesnevî*'nin altı cildinden kendince seçtiğini söylediği beyitlerin hangi amaçla ve neye göre belirlendiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır (Demirel, 2007: 488).

Cevrî, kaleme aldığı bu şerhin nazım biçimi için de terkib-i bend terimini zikreder ve bu yöntemi “eşsiz bir tarz” şeklinde tanımlar.

Öte yandan eserin “*Der-temennâ-yı Kabûl-i İ'tizâr*” başlığı altında yer alan aşağıdaki ifadelerde de şârih, özrünü dile getirirken, kendisinin Hz. Mevlâna'nın sözüne erişemeyeceğini ve yazma cüretinde bulunduğu bu şerhten dolayı da son derece utanç duyduğunu belirterek şerhinin amacının içindeki bu yüksek arzuyu bastırmak olduğunu vurgular:

Gerçi küstâhâne bî-hâl ü me'âl
Mantık-ı ma'nîden itdim kıl ü kâl

Neyleyin düşdi dile sevdâ-yı şevk
'Aklımı mest eyledi sahbâ-yı şevk

Yohsa bende yok o denlü iktidâr
Kim olam bu nutkıla ma'nâ-güzâr

Kande ben kande kelâm-ı evliyâ
Kandedür âlûde kande sâfiyâ

Kande Cevrî kande nutk-ı Mevlevî
Kande 'amî kande şerh-i Mesnevî

Gerçi bu cür'etden oldum şerm-sâr
Eylerim ammâ ki 'arz-ı i'tizâr

Var ümîdim kim ide ehl-i usûl
'Özrümü şâyeste-yi hüsn-i kabûl

Ya ilâhî kıl beni cârî zebân
Kim olam gûyende-i esrâr-ı cân

2.3. Nüshaları

Hall-i Tahkikât'ın nüshalarıyla ilgili yapılan incelemede, eserin özellikle Konya, Ankara ve İstanbul kütüphanelerindeki yazmalarının çokluğu dikkat çekmektedir (Temizel, 2009: 166). Sadece İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde on civarında yazma nüshası bulunan eserin, özellikle son yıllardaki yazma eserlerin dijital ortama aktarılmasına yönelik çalışmalar, yazma nüshalarının sayısını daha net ve kolay şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca kütüphanelerdeki mecmuâlar içerisinde de Cevrî'nin söz konusu eserine rastlanmış olması, *Hall-i Tahkikât*'ın birçok çevre tarafından okunduğunu ve önemi hâiz olan bir eser olduğunu göstermektedir.

Ahmed Selâhaddin Hidayetoğlu'nun hazırladığı seminerde *Hall-i Tahkikât*'ın, Konya kütüphanelerindeki nüshalarından ikisi karşılaştırılmış ve fazlaca istinsah edilmiş olmasının da bir neticesi olarak nüshalar arasında çok büyük farklar olmamakla beraber çoğu beyitte küçük değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir (Hidayetoğlu, 1986).

Öte yandan *Hall-i Tahkikât*, şair Cevrî'nin aynı yöntemle kaleme aldığı Yûsuf Sineçâk Dede'nin *Cezîre-i Mesnevî* isimli eserinin şerhi olan *Aynü'l-Füyûz* ile beraber H 1269 / M 1853'te İstanbul Takvimhâne-yi Âmire'de de basılmıştır (Ayan, 1981: 16).

3. İlk On Sekiz Beytin Şerhinden Örnekler

Şârihin şerh metodunun ve şerhin içeriğinin daha geniş yorumlanması açısından şerhin üç beytinin şerhi aşağıda verilmiştir:

Bişnevîd in dâd-hâ-yı cân zi-ten

[1]

Gûş kıl ey gafil-i sırr-ı vatan

V'ey garîb-i şehri-dârü'l-kayd-ı ten

Gör ne dir cân-ı giriftarın sana

Gör nice feryâd ider yârin sana

Ya'ni tâ oldum mekânımdan ba'îd

Mihnetim gittikçe oldu ber-mezîd

Düşdüm a'lâ-yı merâtibden cüdâ

Kendümi esfelde buldum mübtelâ

Eyledi fûrkat beni âşûfte-hâl

Ger idersen hasb-i hâlimden su'âl

Bişnev_în ney çûn şikâyet mî-koned

Ez cudâyihâ hikâyet mî-koned

[9]

Gûş idüp ey sâhib-i fehm [ü] zekâ

Nâlemi zann eyleme bâd-ı hevâ

Nâle-i dil-sûzum âteşdir benim

Oldu zirâ külhen-i ten meskenim

Tâ ki oldum şem'-i bezm-i iştîyâk

Yakdı yandırdı beni nâr-ı firâk

Yogısa sende bu âteşten kabes

Kendüni mahv eyle tâ kim her nefes

Ney gibi feryadın ola âteşîn

Diyeler gûş eyleyüp ehl-i yakîn

Âteşest_în bâng-i nây_û nîst bâd

Her ki în âteş nedâred nîst bâd

[18]

Tâ ki tendir tûtî-i câna kafes

Böyledir güftârı anın her nefes

Kim bana âyînedür nûr-ı cemâl

Çeşmime andan görindi rûy-ı hâl

Hâlimi kerrât ile itdüm beyân

Olmadılar fehme tâlib âmiyân

Metn-i ‘aklı şerh idüp kıldım tamâm

İtmezin min ba’d tatvîl-i kelâm

Oldı zîrâ bana bu ma’nâ ‘ayân

Bildim ey Cevrî ki bî-reyb ü gümân

Der neyâbed hâl-i puhte hiç hâm

Pes suhen kûtâh bâyed ve’s-selâm

Sonuç

Ta’lik hattın ustası, şair ve şârih Cevrî İbrahim Çelebi’nin uzun yıllar Mevlevilik terbiyesi ile yetiştiğinin de bir göstergesi olan *Hall-i Tahkikât, Mesnevî*’den seçilen beyitlerin manzum şerhi ile oluşturulmuş bir eserdir. İlk on sekiz beyit dâhil seçilen Farsça beyitlerle beraber 415 beyitten oluşan şerh, Cevrî’nin kendi ifadesiyle esasında bir sonraki eseri olan *Aynü’l-Füyûz* için giriş mahiyetindedir. Geleneksel yöneme uygun bölümler içeren şerhin 290 beyitlik asıl kısmından anlaşıldığına göre Cevrî, *Mesnevî*’den seçtiği beyitleri birer vasıta beyti olarak şerhine bağlamıştır. Yani her beş beyitlik yorumdan sonra anlatmak istediği Farsça beyti delil getirerek beyitler arasında bir bütünlük sağlamayı başarmıştır.

Dolayısıyla XVII. yüzyıl Mevlevi şairlerinden olan Cevrî, bu eserinin ardından kaleme aldığı *Aynü’l-Füyûz* ile *Mesnevî* ve şerhi üzerindeki çalışmalarını da hem somut hâle getirmiş hem de derinleştirmişti diyebiliriz.

Mesnevî’nin asırlardır süren tercüme ve şerhleri düşünüldüğünde söz konusu eserin manzum olarak kaleme alınması ve tercümeden ziyade şerh mahiyetinde olması bu şerhin edebiyatımız açısından da önemini artırmaktadır. Her ne kadar da *Mesnevî*’den seçilen çok az bir beytin yorumlanması da olsa amaç, Cevrî’nin tabiri ile kısa ve öz olandan bütünü anlamak ve tadını çıkartmaktır.

Eserin, manzum ve küçük çaplı olması onun şerhten çok tercüme olabileceği kanısını zihinde uyandırabilir. Hatta tercüme ise Nahîfî veya Mehmed Şâkir Efendi tercümelerine; şerh ise Ankaravî ve Bursevî gibi şârihlerin şerhlerine haksızlık olabileceği düşünülebilir. Ancak şu durum gözden kaçırılmamalıdır ki şayet eser hacim olarak ele alınırsa, Cevrî şerhine devam etseydi beşer beyitlik bu

yorumlarla eserin hacmi oldukça genişleyecekti. Diğer yandan eser, içerik olarak ele alınırsa, bir beytin beş beyit olarak manzum yorumu, mensur olarak aktarılsaydı veya yorumlansaydı eser yine oldukça geniş bir şerhe dönüşecekti. Ayrıca şairin, eserini muhtasar olarak sunmasından ve zor bir metnin şerhini anlam bakımından geniş şekilde yorumladığını beyan etmesinden, onun eserin şerh değil tercüme olduğunu beyan etmek de doğru olmayacaktır. Zira Cevrî, şerhiyle *Mesnevî*'nin tamamını şerh ettiğini söylemiyor. Sadece *Mesnevî*'den seçtiği öz beyitler ile tüme varmayı amaçladığını belirtiyor.

Tüm bu açıklamaların sonucunda, şair Cevrî'nin *Hall-i Tahkikât* isimli eserin genel anlamda akıcı bir Türkçe ile kaleme alındığı, istinsah sayısının fazlalığından hareketle döneminden sonra da rağbet edilen bir eser olduğu söylenebilir. Ayrıca içerik olarak eserin, geleneğe uygun şekilde tertip edildiği, seçilen beyitlere getirilen yorumların açık ve anlaşılır olduğu, birkaç yerdeki beyit yorumlarında âyet ve hadisten faydalandığı da ifade edilmesi gereken diğer hususlardır. Diğer taraftan eserin kimi yerindeki vezin ve kafiye bozuklukları da dikkatten kaçmamaktadır. Üstelik seçilen bir kafiye'nin birden fazla kez kullanılmasının da kulağa hoş gelmediği belirtilebilir. Ancak bütün bunların yanında şerhin, *Mesnevî*'nin tercüme ve şerh geleneğini devam ettirmesi yönüyle *Mesnevî* edebiyatında; manzum olarak ve bir dönemin usta şairlerinden birinin kaleminden çıkmış olması da Türk edebiyatında değerli olduğunun kanıtıdır.

Kaynakça

- Ayan, H. (1981). *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ayan, H. (1993), “Cevrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, 460-61. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlâna’nın Mesnevî’si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/10 (2007), 469-504.
- Esrar Dede (2000). *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye*. haz. İlhan Genç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Gümüş, Z. (2007). Mesnevî’ye Cevrî’nin Manzum Şerhi: Hall-i Tahkîkât. *Journal of Turkish Studies*, 4/6, 231-250. doi.org/10.7827/TurkishStudies.880
- Hidayetoğlu, A. S. (1986). *Hall-i Tahkîkât (Cevrî İbrâhîm Çelebi)*, Seminer Ödevi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Mustafa Safâyî Efendi (2005). *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü’l-Âsâr Min Fevâ’idi’l-Eş’âr) İnceleme-Metin-İndeks*. haz. Pervin Çapan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Temizel, A. (2009). *Mevlâna Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, S. Ü. Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.
- Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ (2017). *Rızâ Tezkiresi*. haz. Gencay Zavotçu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.